

rûmilerden meydana gelen oyma süsleme görülür.

Caminin mihrabı alçı bezemelerle zenginleştirilmiştir. Mukarnaslı nişin içindeki panolar ve kavsaranın üstündeki yüzey klasik üslûpta kabartmalarla doldurulmuştur. Üç şeritle çerçevelenmiş mihrabın etrafında güzel bir hatla yazılmış kelime-i tevhidden başka birçok alçı kabartma motif görülür.

Hacı Müsâ Camii'nin ahşap ve alçıdan yapılmış süslemelerinden başka son derece değerli yine ahşaptan bir de minberi vardır. Bazı parçaları, bu arada külâh kısmı yenilenmiş olmakla beraber yan karnatları ahşap geçmeli olarak yapılmış, merdiven korkulukları da oymalarla süslenmiştir. Bütün bu süslemeleri XVII-XVIII. yüzyıllara bağlamak isteyenlerin görüşlerine katılmak mümkün değildir.

Caminin, son cemaat yerinin yan duvarına bitişik olan minaresinin kürsü ile pa-buç kısımları kesme taştan, gövdesi tuğladan yapılmıştır. Bunun da geç dönemlerde yenilediği anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mübârek Galib, *Ankara Mescidleri ve Camileri*, İstanbul 1341, s. 32-33; a.mlf., *Ankara II: Kitâbeler*, İstanbul 1928, s. 24; Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara 1971, s. 70-72, rs. 148-156, plan s. 366, nr. 36; a.mlf., "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", *STY*, III (1970), s. 141-142; *Türkiyede Vakıf Abideler ve Eserler*, Ankara 1972, I, 368-370; İbrahim Hakkı Konyalı, *Ankara Camileri*, Ankara 1978, s. 47-48.

SEMAYİ EYİCE

HACI ÖZBEK CAMİİ

İznik'te

XVI. yüzyılda yapılmış cami.

Şehrin Lefkekapısı'na giden ana cadde-nin kenarında, Eşrefoğlu Rûmî Külliyesi'nin hizasındadır. Üç satırlık kitâbesi-ne göre Hacı Özbek b. Mehmed tarafından 734 (1333-34) yılında inşa ettirilen yapı, kitâbesi mevcut en eski Osmanlı eseri olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca bütün mimari özellikleriyle Türk yapısı olduğunu açıkça belli eden Hacı Özbek Camii'nin aslında bir Bizans kilisesi olduğu yolundaki iddia vaktiyle İznik Rumları tarafından uydurulmuş bir söylentiden ibarettir. Fetih'ten iki üç yıl sonra yapılarak İznik'e müslüman Türklüğün ilk damgasını vuran bu küçük eser, Kurtuluş Savaşı günlerinde Rumlar'ın Türk eserlerine karşı gösterdikleri inanılmaz tahrip hıncını atlatmıştı. Fakat 1950'li yıllara gelinceye kadar her tarafı boş arazi olan İznik'te de-

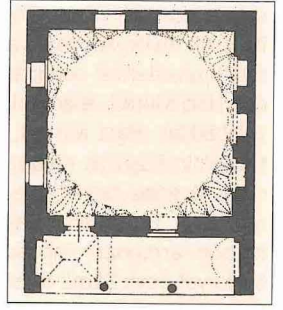
ğer bilmez idarecilerin kurbanı olarak cadde genişletilmesi gerekçesiyle bazı kısımlarını kaybetmiştir.

Hacı Özbek Camii, aralarında tuğla hatılar olmak üzere taştan karma malzeme ile inşa edilmiştir. Caminin yapımında erken Osmanlı Türk yapı sanatında çok kullanılan, taşların aralarına dikine tuğla konulması tekniği uygulanmış, kemerlerde son dönem Bizans yapı sanatında yaygın olan bir küfeki taşı arasına üç tuğla konulması suretiyle meydana getirilen örgü kullanılmıştır. Bu da bu İslâm yapılarında yerli Bizanslı duvarcı ustalarının çalıştığını gösterir.

Cami kare planlı, içten ölçüleri yaklaşık 7,50 m. kadar olan bir ibadethânedir. İlk yapıldığında yanları duvarlarla kapatılmış, iki mermer sütuna dayanan ve üç kemerle dışarıya açılan bir son cemaat yerine sahipti. Fakat sokak genişletme gerekçesiyle bu orijinal son cemaat yeri şuursuzca ortadan kaldırılmıştır. 1935'li yıllarda henüz duran bu iki sütunlu son cemaat yeri ve üstü kısmen aynalı, kısmen beşik tonoz örtülü kâgir son cemaat yeri yıktırıldıktan sonra caminin başka bir cephesine uydurma bir son cemaat yeri inşa edilmiştir.

Hacı Özbek Camii'nin son cemaat yerine açılan ve yanda olan bir kapısı ile diğer iki cephesinde çift penceresi vardır. Kapıya göre ana eksen üzerinde değil yan duvarda olan mihrap esas biçimini kaybetmiştir. Üstü kiremit örtülü olan kubbe, eski bir fotoğraftan dört penceresi olduğu anlaşılan yüksekçe bir kasağa oturur. Yakın tarihlerdeki tamirde biri hariç bu pencereler kapatılmış ve izleri de yok edilmiştir. On iki köşeli bu kasağa harim mekânının karesinden geçiş "Türk baklavaları" denilen mimari unsurlarla sağlanmıştır.

Caminin revakı kaldırıldıktan sonra dış mimarisi eskisinden çok değişik bir gö-

Hacı Özbek
Camii'nin
planı

rünüm almıştır. Girişin yeri değiştirilmiş ve orijinal giriş pencere haline dönüştürülmüştür. Kitâbesi de bu esas yerinden sökülerek mihrabın sağındaki pencere içine konulmuştur. A. Sâim Ülgen'in makalesinde adı geçen ve burada yayımlanan bir desenden, ayna taşının bir Bizans korkuluk levhası olduğu görülen camiye bitişik çeşmeden de ortada bir şey kalmamıştır.

Türk sanat tarihi bakımından öncü durumundaki bu mimari eserin, esas biçimine ve duvar tekniğine uygun şekilde restore edilemeyeşi yanında İznik kasabası içinde yapıya tarihi önemine uygun bir yer verilmeyeşi de büyük bir kayıptır.

BİBLİYOGRAFYA :

Memduh Turgut Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935, s. 162; K. Otto-Dorn, *Das Islamische Iznik*, Berlin 1941, s. 15-18, IV, 4-5, rs. 5; *İznik*, İstanbul 1943, s. 29, rs. 19; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisi I*, s. 163-167, rs. 222-231; a.mlf., "Orhan Gazi Devrinde Mi'mârî", *AÜ İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, Ankara 1956, s. 119; Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964, s. 8-12; S. Yıldız Ötügen vdğr., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1985, IV, 204-206; Semavi Eyice, *İznik, Tarihçesi ve Eski Eserleri*, İstanbul 1988, s. 35; C. Gurlitt, "Die islamitischen Bauten von Iznik", *OA*, III (1912-13), s. 57-58; A. Sâim Ülgen, "İznik'de Türk Eserleri", *VD*, I/1 (1938), s. 55-56, rs. 10-11 (Osmanlı döneminin kitâbeli ilk mimari eseri olduğundan Hacı Özbek Camii bilhassa Osmanlı sâna-tına dair bütün yayınlarda yer alır; burada on-lara atıf yapılmamıştır).

SEMAYİ EYİCE

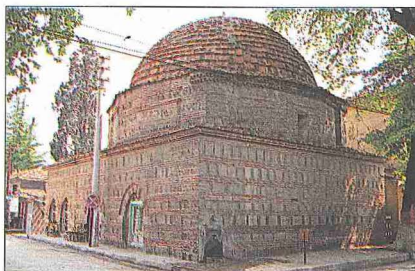
HACI PAŞA

(ö. 827/1424 [?])

Anadolu'nun İbn Sînâ'sı diye anılan
hekim, kelâm âlimi ve müfessir.

Esas adı Celâleddin Hızır olup 740'tan (1339) sonra doğduğu tahmin edilmektedir. Aslen Konyalı olan Celâleddin Hızır, tahsil için Mısır'a giderek Kahire'deki Şeyhünîyye Medresesi'nde ünlü Hanefî fakih-i Ekmeleddin el-Bâbertî'den dinî ve aklî ilimleri okumuş, keskin zekâsı ve çalışkanlığı ile hocasının takdirini kazanmış-

Hacı Özbek Camii - İznik / Bursa

tır (Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 52). Buradaki başarılarıyla Anadolu'da da ismini duyurmuş. Anadolu'dan okumak için Mısır'a gelen Molla Fenârî, şair Ahmedî, Bedreddin Simâvî ve Müeyyed b. Abdülmü'min gibi kişiler ondan yakınlık görmüşlerdir. Hacı Paşa'nın ders arkadaşlarından biri de Seyyid Şerîf el-Cürcânî'dir (Halil b. İsmâil, s. 20-23; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 48, 50).

Hacı Paşa ve arkadaşlarının aklî ilimlerde hocaları olarak gösterilen mantıkçı Mübârek Şah (Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 52; a.mlf., *Miftâhu's-sa'ade*, II, 288; Kâtib Çelebi, *Sülemü'l-vuûl*, vr. 90^a), 768'den (1367) sonra Memlûkler'in tablhâne nâzırlığını yapan ve 778'de (1377) el-Melikü'l-Eşref'in hac kafilesinde bulunan Emîr Seyfeddin Mübârek Şah et-Tâzî (ö. 780/1378) olmalıdır (İbn Kâdî Şühbe, III, 297, 510, 585). Çünkü Hacı Paşa ile arkadaşlarına Kahire'de yardım eden ve onları beraberinde hacca götüren kişi ondan başkası değildir (Halil b. İsmâil, s. 24-25; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 50; a.mlf., *Miftâhu's-sa'ade*, II, 288). Ancak Kahire'de zaman zaman sıkıntıya düştüğü eserlerinden anlaşılan Hacı Paşa'nın onun adını hiç zikretmemesi ve orada yazdığı ilk iki kitabını ne ona ne bir başka destekçisine ithaf etmemesi dikkat çekicidir. Hacı Paşa'nın bir eseriyle aynı adı taşıdığı için yanlışlıkla onun sanılan *Şerhu Tavâli'i'l-envâr* adlı kitabın (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 628, 629, 631; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1658; bk. Ünver, s. 9) dîbâcesinde adı geçen vezir Şehâbeddin Mübârek Şah ise başka bir kişidir; çünkü bu kitap aslında Şerîf Burhâneddin el-İbrî'ye (ö. 743/1343) aittir. Taşköprizâde, mantıkçı Mübârek Şah'ı Kutbüddin et-Tahtânî'nin (ö. 766/1364) öğrencisi ve Kahire'de müderris olarak tanıtılmaktadır (*Miftâhu's-sa'ade*, I, 299; II, 191-192, 288); fakat tarihçi İbn Kâdî Şühbe, Mübârek Şah hakkında bu bilgiyi vermez. 763'te (1362) Şam'a gidip ömrünün sonuna kadar orada ders verdiği bilinen Kutbüddin et-Tahtânî'nin (İbn Kâdî Şühbe, III, 267-268; İbn Hacer, IV, 339; İbn Tağrıberdî, XI, 87; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 298-299), kendisinden ilim okumak isteyen Seyyid Şerîf'e yaşlandığı gerekçesiyle ders veremeyeceğini söyleyip onu Şiraz'dan Mısır'daki öğrencisi Mübârek Şah'a gönderdiği yolundaki bilgiyi de doğru kabul etmek güçtür. Bunlardan anlaşıldığına göre Mübârek Şah müderris olmadığı gibi onların hocası da değildir. Halbuki Hacı Paşa'nın *Şerhu Levâmi'i'l-esrâr* adlı ese-

rinin önsözünde yer alan, "Bu şerhi, şârihin kitabına yazdığı notlarla ve ders sırasında kendisinden dinlenmiş takrirlerle de süsledim" ifadesinden Kutbüddin et-Tahtânî'nin eserini bizzat ondan okuduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Hacı Paşa'nın ve Seyyid Şerîf'in, Mısır'a gitmeden önce Şam'daki Zâhiriyye Medresesi'nde Kutbüddin et-Tahtânî'den ders okumuş olmaları daha doğru bir tahmindir.

Kahire'de öğrenciliği sırasında tutulduğu ağır bir hastalık Hacı Paşa'yı tıpla meşgul olmaya sevketti. Dinî ilim tahsili yanında tıp kitapları okuyarak ve Cemâleddin İbnü's-Şevbekî gibi hekimlerin bilgi ve tecrübelerinden istifade ederek kendini tıp sahasında da yetiştirince, *Şifâ'ü'l-eskâm* adlı eserinin mukaddimesinde bizzat belirttiği gibi el-Melikü'l-Mansûr Kalavun Bimâristânı'nda tabiplik yapmaya başladı.

Onun tıp mesleğine yönelmesinde, öğrenciliği sırasında yardımını gördüğü Aydınoğlu İsâ Bey'in teşviklerinin de etkili olduğu söylenebilir. 1332 yılında Birgi'yi ziyaret eden İbn Battûta, Aydınoğlu Mehmed Bey'in bir yahudi tabibine gösterdiği büyük itibarın saray erkânıyla müslüman âlimleri rahatsız ettiğini haber verdiğine göre (*Rihle*, s. 302), ilme ve özellikle tıbbâ büyük önem vermiş bir hânedanın mensubu olarak İsâ Bey'in bu teşviki o günkü şartların da bir gereği idi. Taşköprizâde'nin, "Mısır bimâristânı ona havale edildi ve Hacı Paşa burayı çok güzel idare etti" ifadesinden (*eş-Şekâ'ik*, s. 52) onun bu hastahane başhekimlik yaptığı anlaşılsa da başka kaynaklar, bu bimâristânın başhekimleri arasında Celâleddin Hızır b. Ali adında birinden bahsetmemektedir. Kendisi de bu konuda bilgi vermediğine göre Taşköprizâde'nin bu ifadesi mübalağalı kabul edilmelidir. Fakat tıp alanındaki ehliyetini 771 (1370) yılında yazdığı iki kitapla ispat ettikten sonra adı geçen hastahane uzunca bir müddet hekimlik yaptığı muhakkaktır.

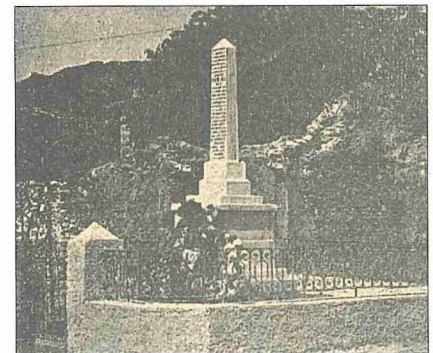
Hacı Paşa daha sonra Mısır'daki işini bırakıp Anadolu'ya gelmiştir. Bu gelişin sebebi, Anadolu'daki ilk görev yeri olan Ayasuluk'ta (Selçuk) yazdığı ve Aydınoğlu İsâ Bey'e ithaf ettiği *Şerhu Tavâli'i'l-envâr* ve *Şifâ'ü'l-eskâm* adlı kitaplarının mukaddimelerinde, "İsâ Bey'in büyük himaye ve yardımlarıyla ilim tahsil ederek neşvünemâ bulduktan sonra yine onun devletinde şeref ve kabule mazhar olduğum" yolundaki ifadelerinden anlaşıldığına göre hâmisinden aldığı davettir. Bu davet üzerine Aydın iline giden Celâleddin Hi-

zır, İsâ Bey tarafından Ayasuluk kadılığına tayin edildi. Bundan sonra taşımaya başladığı Hacı Paşa unvanının kendisine Aydınoğulları'nın bir teveccühü olarak verildiği tahmin edilmekte (Ünver, s. 4), onun da bu lakabı çok sevdiği isminin yerine dahi kullanmasından (*Mecma'u'l-envâr*'ın mukaddimesi, vr. 1^b; *Tuhfetü'l-ebrâr*'ın ferâğ kaydı, vr. 324^b) anlaşılmaktadır.

Kadılık görevi yanında Ayasuluk ve Birgi medreselerinde hocalık, sarayda hekimlik yapan Hacı Paşa'nın bir Türk hekimisi olarak hükümdardan ve saray erkânından çok itibar gördüğü ve halk tarafından sevildiği muhakkaktır. Onun Aydın ilinde telif ettiği bilinen yedi eserinde Aydınî nisbesini kullanmasından dolayı Aydınî olduğu sanılmıştır (bk. Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 52).

Kitâbü's-Sa'ade ve'l-ikbâl adlı eserini yazdığı 800 (1398) yılında Ayasuluk'ta görevi başındaydı. Fakat aynı yıl içinde istinsah edilmiş bir *Şifâ'ü'l-eskâm* nüshasında (Konya Müzesi Ktp., nr. 6358) Konevî nisbesiyle anılmasına dayanarak İsâ Bey'in ölümünden sonra Aydınoğlu Beyliği'ndeki siyasî karışıklıklar yüzünden bu yıl sonlarında Konya'ya gittiği söylenebilir. Bundan sonraki hayatının uzunca bir dönemi hakkında daha az bilgi bulunmaktadır. Bu dönem içerisinde Konya'da istinsah etmeye başlayıp 29 Safer 818'de (10 Mayıs 1415) tamamladığı, hocası Ekmeleddin el-Bâbertî'nin *Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr* adlı eserinin (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 1132) ferâğ kaydında ve son kitabı olan *Mecma'u'l-envâr fî cemî'i'l-esrâr* adlı Kur'an tefsirinin mukaddimesinde kendisini Hacı Paşa b. Hoca Ali b. Murâd b. Hoca Ali b. Hüsâmeddin el-Konevî diye tanırtması onun aslen Konyalı olduğunun ke-

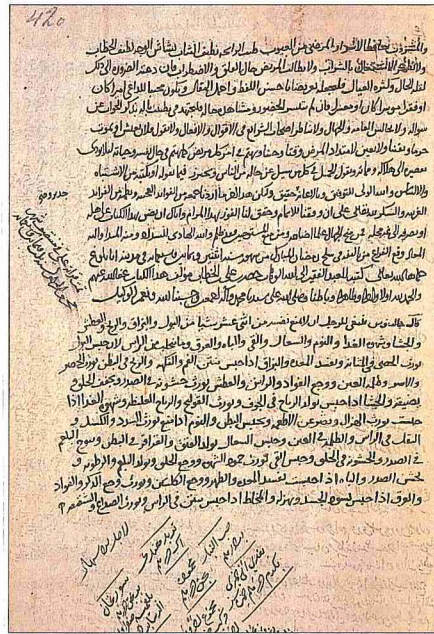
Hacı Paşa'nın mezarı - Birgi / İzmir

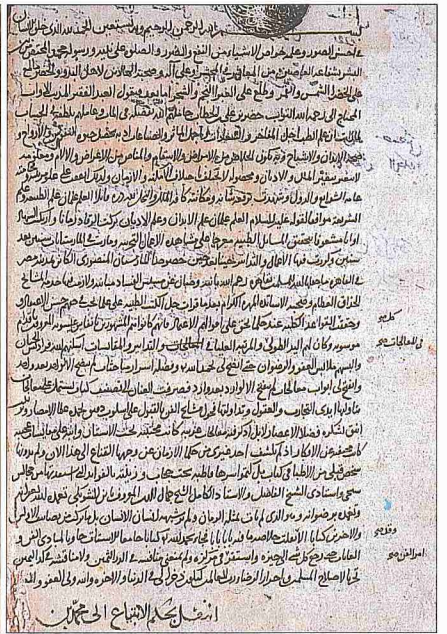
sin bir delilidir (*Hediyetü'l-Şarîfîn*, I, 345; Ünver, s. 3). En büyük eseri olan tefsirini II. Murad'ın tahta çıkışından (824/1421) sonra yazmaya başlayıp ona ithaf ettikten sonra çok sevdiği ilim beldesi Birgi'ye geri döndüğü anlaşılan Hacı Paşa kısa bir müddet sonra burada vefat etmiştir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Süheyl Ünver, ne olduğunu açıklamadığı son buluşlarına göre onun 827 (1424) yılı civarında vefat ettiğine dair kanaatini belirtir (*Hekim Konyalı Hacı Paşa*, s. 31, 79). Hacı Paşa'nın Birgi'de Hıdırlık mevkiinde bulunan mezarının üstüne 1935'te mermerden bir âbide yapılmıştır.

Eserleri. Daha çok tıp sahasındaki eserleriyle tanınan Hacı Paşa tefsir, kelâm ve mantık konularında da değerli çalışmalar yapmış, iki Türkçe tıp kitabı dışında kalan eserlerinin tamamını Arapça yazmıştır. 1. *et-Te'âlim fi 'ilmi't-tıb*. Kahire'de telif ettiği bu ilk çalışmasını 7 Receb 771 (4 Şubat 1370) günü Emîr Şeyho Medresesi'nde tamamlamıştır. Önsözünde Hipokrat, Câlî'nüs, İbn Sînâ, Necîbüddin es-Semerkandî ve Alâeddin Ali b. Ebû'l-Hazm el-Karşî (İbnü'n-Nefs) gibi meşhur hekimlerin eserlerinden derlediği bilgileri hocalarının ve kendisinin tecrübelerini de ilâve ederek yazdığını söylediği bu kitabı dört bölüm halinde düzenlemiştir. Tıbbın esaslarından bahseden birinci bölümün ilk kısmında nazarî, ikincisinde uygulamalı tıp bilgileri verilir.

Hacı Paşa'nın *et-Te'âlim fi 'ilmi't-tıb* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Turhan Vâlide Sultan, nr. 258/1)

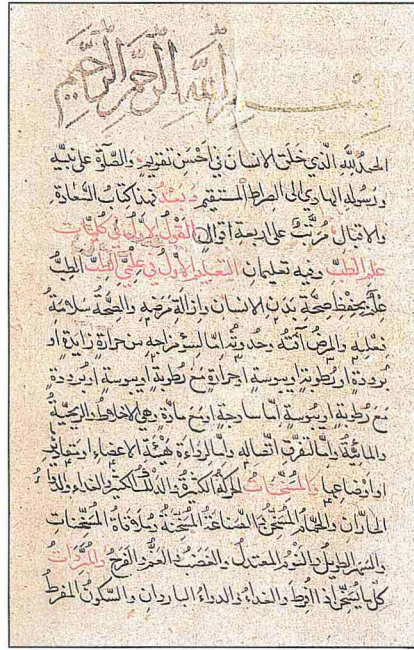
Hacı Paşa'nın *Şifâ'ü'l-eskâm ve devâ'ü'l-âlâm* adlı eserinin müellif hattı nüshasında ilk iki sayfa (TSMK, III. Ahmed, nr. 2070)

İkinci bölümün birinci kısmında yiyecek içeceklerden, ikinci kısmında basit ve birleşik ilaçlardan, üçüncü bölümde baştan ayağa kadar bütün organların hastalıkla-rı ile sebep, belirti ve tedavilerinden, dördüncü bölümde bir organa mahsus olmayan genel hastalıklardan bahsedilir. Müellif, kitabına "Vasiyyet" başlığını taşıyan bir sonsöz ekleyerek hekimlere dikkat etmeleri gereken hususlar ve hekimlik ahlâkı konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Eserin biri Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Turhan Vâlide Sultan, nr. 258/1, müellif hattı), diğeri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 1947) muhafaza edilen iki nüshası bulunmaktadır. 2. *el-Ferîde fi zikri'l-âgziye-ti'l-müfide*. Tıbbıa dair pratik bilgiler içeren bir el kitabı olarak hazırlanan ve 20 Receb 771'de (17 Şubat 1370) Kahire'de Emîr Şeyho Hankahı'nda tamamlanan eser önekinin özettir. Üç bölüm halinde düzenlenmiş olup birinci bölümde tıp hakkında genel bilgiler verilir; ikincisinde yiyecek içecek ve ilaçların özelliklerinden, üçüncüsünde hastalıklarla sebep, belirti ve tedavilerinden bahsedilir. Kitabın bilinen tek nüshası yine müellif hattı olarak Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Turhan Vâlide Sultan, nr. 258/2). 3. *Şifâ'ü'l-eskâm ve devâ'ü'l-âlâm*. *Şifâ-yı Hacı Paşa* ve *Kânûn-ı Hacı Paşa* adlarıyla da tanınan kitap, Aydın ilinde yazdığı tıp ko-

nusundaki en önemli eseri olup Anadolu Türk hekimleri arasında büyük ün yapmıştır. Bu konuda öğrencilerinden şair ve hekim Sinan Paşa bir methiye yazdığı gibi, Nev'îzâde Yahyâ Efendi *Netâicü'l-fünûn*'unda (vr. 47) ve Ayaşlı Hekim Şâbân-ı Şifâi *Şifâiyeye*'sinde (vr. 3^a, 15^{a-b}) buna şahitlik etmektedirler (Ünver, s. 41-42). Hacı Paşa, Kahire'deki çalışmaları sırasında tıp literatürünü gözden geçirip özetlediği bilgileri hocalarının ve kendisinin tecrübe ve buluşlarını da ilâve ederek yazdığı bu eseri 782 yılının Ramazan ayı sonunda (Aralık 1380) Ayasuluk'ta tamamlamış ve Aydınoğlu İsmâ Bey'e ithaf etmiştir. Kendi el yazısıyla olan nüsha Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (III. Ahmed, nr. 2070). Sinan Paşa da yazdığı methiyeyi bu nüshaya eklemiştir. Eser Câlî'nüs ve İbn Sînâ yöntemiyle telif edilerek dört makale halinde düzenlenmiştir. Birinci makalede nazarî ve ameli tıp bilgileri verilir. Yiyecek içeceklerle basit ve birleşik ilaçlara ayrılan ikinci makalenin tamamı İbnü'l-Baytâr'ın *el-Câmî li-müfredâtı'l-edviye*'sinden alınmış gibidir. Üçüncü makalede bütün organlara ârız olabilen hastalıkların, dördüncü makalede genel hastalıkların sebep, belirti ve tedavilerinden bahsedilir. Kendi içinde beş baba ayrılan dördüncü makalenin birinci babında ateşli hastalıklar, ikincisinde veneral ve cüzam, üçüncüsünde kırık, çıkık

ve burkulmalarla çeşitli sebeplerden oluşan yaralar ele alınmıştır. Dördüncü babda bedenün görünen kısımlarının güzelliği ve temizliğiyle bunların korunması anlatılır. Beşinci babın konusu ise zehirler ve panzehirlerdir. Kitap, ölülerin muhafazası için bir tür mumyalama usulü hakkında açıklamalar ve deontolojik tavsiyelerle sona erer. *Şifâ'ü'l-eskâm*'ın en önemli özelliği, içindeki bilgilerin açık ifadelerle verilmiş ve bu arada gereksiz ayrıntılardan kaçınılmış olmasıdır (Ünver, s. 45). Çok sayıda yazması bulunan eserin (Brockelmann, GAL, II, 302) İstanbul kütüphanelerindeki yirmiden fazla nüshasından ikisi (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3667; Râgıb Paşa Ktp., nr. 956), Hacı Paşa'nın öğrencilerinden Yûsuf b. Muhammed b. Osman tarafından müellif hatta iken istinsah edilmiştir. Bazı nüshalarda kitabın geniş bir fihristi de bulunmaktadır; bunların en güzeli ve belki de en eskisi otuz yedi sayfa olup Ebû'n-Ne-bât lakaplı Mustafa b. Muhammed b. Ayâsuluğî tarafından 903'te (1497) istinsah edilen nüshanın (İÜ Ktp., AY, nr. 3244) baş tarafındadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki üç nüshanın (Yenicami, nr. 920, 921; Refsûlkütâb Mustafa Efendi, nr. 731) baş tarafında da ilmi ve tarihî değeri olan birer fihrist bulunmaktadır. 4. *el-Uşûl-ü'l-hamse*. Kaynaklarda adı geçmeyen eser Süheyl Ünver tarafından ortaya çıkarılmıştır. Sağlığı korumak, mizacı düzeltmek ve başlıca hastalıkları ilaçla tedavi etmek için gerekli bilgileri veren kitap Ayasuluk'ta yazılmıştır. 788'de (1386) Süleyman b. Muhammed el-Konevî tarafından istinsah edilen tek nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndedir (Ünver, s. 57). 5. *Kitâbü's-Sa'âde ve'l-ikbâl*. Ayasuluk'ta kadî iken 800 (1398) yılında *Şifâ'ü'l-eskâm*'ı özetleyerek meydana getirdiği bu eser *el-Kümmiyyü'l-Celâli ve Künnâsetü'l-Celâl* diye de tanınır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1511; *Osmanlı Müellifleri*, III, 213). Kitabın planı *Şifâ'ü'l-eskâm*'ın aynıdır; fakat bilgiler yaklaşık üçte bir oranında özetlenmiştir. Manisa İl Halk Kütüphanesi'ndeki iki nüshadan (nr. 1786, 1787) birincisi, eserin telif edildiği yıl Gıyâseddin Muhammed b. Abdüssamed b. Ali el-İsfahânî (Ünver, s. 55), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki bir nüsha ise (III. Ahmed, nr. 2050) 3 Cemâziyelâhîr 912'de (21 Ekim 1506) II. Bayezid'in mütalaası için Abdullah b. Murâd tarafından istinsah edilmiştir. Eserin Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde iki (nr. 4203; Veliyyüddin Efendi, nr. 2536), Sü-

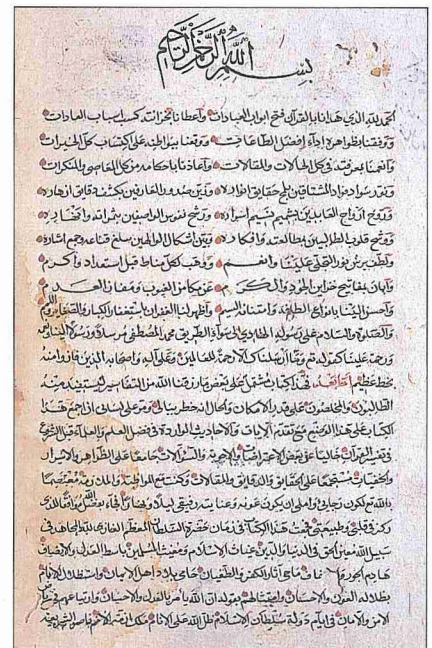

Hacı Paşa'nın *Kitâbü's-Sa'âde ve'l-ikbâl* adlı eserinin ilk sayfası (TSMK, III. Ahmed, nr. 2050)

leymaniye (Lâleli, nr. 1648), Nuruosmaniye (nr. 3063) ve Bursa İl Halk (Haraççıoğlu, nr. 1151) kütüphaneleriyle Manchester'de (John Rylands Library, nr. 815) birer nüshası daha vardır. *Kitâbü's-Sa'âde* 913'te (1507) Türkçe'ye çevrilerek II. Bayezid'e sunulmuştur. Tercümenin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Hamidiye, nr. 1011). 6. *Müntehab-ı Şifâ*. Bazı nüshalarda *Şifâ-yı Müntehab* diye adlandırıldığı görülen kitap, müellifin yine *Şifâ'ü'l-eskâm*'dan aynı planda yaptığı Türkçe bir özetdir. Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitaplarından olan bu çalışma, diğer Türkçe kitabı *Teshîl* ile (aş. bk.) muhteva bakımından benzerlik gösterir; fakat ondan daha önemlidir. Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde iki bab halinde nazarî ve ameli tıp bilgileri verilir; ikinci bölümde yiyecek içecek ve ilaçlar, üçüncü bölümde hastalıklarla sebepleri, teşhis ve tedavi yolları anlatılır. Birçok nüshası bulunan eser, Zafer Önler tarafından yapılan bir araştırma ile birlikte Latin harfleriyle yayımlanmıştır (Ankara 1990). 7. *Teshîl. Müntehab-ı Şifâ* ile aynı tertip üzere yazılmakla birlikte ona göre biraz yüzeyseldir ve ayrıca bazı düzen değişiklikleri de gösterir. Süheyl Ünver, Halil Edhem Arda'nın özel koleksiyonunda

Celâleddin b. Mahmûd el-Alâî tarafından 810 yılının Zilhicce (Mayıs 1408) ayı başında istinsah edilen bir nüshasını gördüğünü haber verir ve eserin aynı yılda telif edilmiş olduğuna dair kanaatini belirtir (*Hekim Konyalı Hacı Paşa*, s. 31). Ayrıca daha birçok yazması bulunan eserin Süleymaniye (Lâleli, nr. 1621, 1622; Fâtih, nr. 3543, 3544), Hacı Selim Ağa (Hüdâî Efendi, nr. 1739) ve Millet (Ali Emîrî, Tıp, nr. 61) kütüphanelerindeki nüshaları tarih bakımından en eskileridir. Eser, II. Bayezid devri tabiplerinden Sabuncuoğlu Şerefeddin'in öğrencisi Muhyiddin Me-hî tarafından manzum hale getirilmiştir. Onun 16 Muharrem 872 (17 Ağustos 1467) tarihinde tamamlayıp *Müfid* diye adlandırdığı bu çalışmaya *Nazm-ı Teshîl* adıyla da tanınmış olup Sabuncuoğlu'nun istinsah ettiği sanılan bir nüshası Ankara'da Millî Eğitim Bakanlığı Genel Kitaplığı'nadadır (nr. 60; bk. Ünver, s. 34-36). 8. *Mecma'u'l-envâr fi cemî'i'l-esrâr*. Kur'an-ı Kerim'in geniş bir tefsiri olup Hacı Paşa'nın en büyük çalışmasıdır. II. Murad'a ithaf ettiği (yk. bk.) ve on cildini tamamladığı bilinen eser, ilim ve âlimlerin önemine dair âyet ve hadisleri toplayan bir dîbâce ile başlamaktadır, daha sonra tefsire geçmektedir. Hacı Paşa hakkında yapılan araştırmalarda bu eserin yalnızca

Hacı Paşa'nın *Mecma'u'l-envâr fi cemî'i'l-esrâr* adlı tefsirinin I. cildinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Cürülah Efendi, nr. 94)

HACI PAŞA

birinci ve ikinci cüzlerini kapsayan ilk cildinin zamanımıza ulaştığı belirtilmiştir (Ünver, s. 63-65); Kâtib Çelebi de son cildini görmediği için eserden "çok ciltli, büyük tefsir" diye bahseder (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1598-1599). Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan I. cilt (Cârullah Efendi, nr. 94) Kur'an-ı Kerim'in başından Âl-i İmrân sûresinin 91. âyetinin sonuna kadarki kısmın, yani yaklaşık ilk dört cüzün tefsirini, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcut X. cilt de (AY, nr. 1794) Sebe' sûresinin başından Fussilet sûresinin sonuna kadarki kısmın tefsirini ihtiva etmektedir. 9. *Şerhu Levâmî'ü'l-esrâr fî şerhi Meâtâli'ü'l-envâr*. Sirâceddin el-Urmevî'nin mantık konusundaki ünlü eseri *Meâtâli'ü'l-envâr*'ın Kutbuddin et-Tahtânî tarafından yapılmış şerhi olan *Levâmî'ü'l-esrâr* üzerine hâşîye mahiyetinde bir çalışmadır; Kâtib Çelebi, 784'te (1382) yazıldığını bildirir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 716). Mukaddimesindeki ifadesinden eseri, bizzat müellifinden okuyup aldığı notları kendi şerhine ekleyerek yazdığı anlaşılan Hacı Paşa bu sebeple Kutbuddin et-Tahtânî'nin öğrencisi olmalıdır. Kitabın İstanbul'da tesbit edilen dört nüshasından ikisi Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Mahmud Paşa, nr. 315; Erzincan, nr. 86), diğerleri ise Beyazıt Devlet (nr. 3075/2) ve Râgıp Paşa (nr. 891) kütüphanelerinde bulunmaktadır. 10.

Şerhu Tavâli'ü'l-envâr fî 'ilmi'l-keîâm. Kâdî Beyzâvî'nin kelâm ilmine dair *Tavâli'ü'l-envâr* adlı eserinin şerhi olup ismi yerine son cümlesinde geçen "Mesâlikü'l-keîâm fî mesâli'l-keîâm" ibaresiyle de anılır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1116). 781 yılı Saferinin (Mayıs 1379) başlarında bitirilmiş ve Aydınoğlu İshâ Bey'e ithaf edilmiştir. Muhtemelen müellif tarafından yazılmış, 25 Zilkade 783 - 30 Rebûlâhîr 784 (10 Şubat - 13 Temmuz 1382) tarihleri arasında huzurunda okunmuş bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Fâtih, nr. 3053). Ayrıca Millet (Ali Emîrî, Arapça, nr. 1272), Edirne Selimiye (nr. 1013) ve Amasya Beyazıt (nr. 571/2) kütüphanelerinde de birer nüshası bulunmaktadır (yk. bk.).

Bunlardan başka basur hastalığına dair *Risâle-i Bevâsîr* ve insan organlarının seçirmelerinden çıkarılan tıbbî mânalarla ilgili *İhtilâcnâme* adlı Türkçe iki küçük risâlenin Hacı Paşa'ya ait olduğu ileri sürülmekteyse de (Ünver, s. 37) bunu doğrulayacak kesin deliller bulunmamaktadır. *Kitâbü De'bi's-sâlihîn* adlı Arapça bir eser ise Hacı Paşa'nın şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet makamları hakkında söylediği bir sözün izahı olması açısından onunla ilgilidir. Öğrencilerinden biri tarafından bir itiraza cevap niteliğinde hazırlandığı anlaşılan bu eserin nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Nurbânû Sultan, nr. 79/2).

BİBLİYOGRAFYA :

Hacı Paşa, *Mecma'ü'l-envâr fî cemî'i'l-esrâr*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 94, vr. 1^b-5^a; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 302; Bâbertî, *Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 1132, vr. 324^b; İbn Kâdî Şühbe, *et-Târih* (nşr. Adnân Dervîş), Dimaşk 1994, III, 267-268, 297, 510, 585; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, IV, 339; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XI, 87; Halîl b. İsmâil b. Şeyh Bedreddin, *Menâkibu Şeyh Bedreddin* (nşr. F. Babinger), Leipzig 1943, s. 20-25; Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 48, 50, 52-53; a.mlf., *Miftâhu's-sa'âde*, I, 298-299; II, 191-192, 288; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, I, 74-75; Nev'izâde Yahyâ Efendi, *Netâicü'l-fünûn*, Köprülü Ktp., III. Ks., nr. 483, vr. 47; Âlî Mustafa, *Kühû'l-ahbâr*, İstanbul 1277, III, 114-115; Temimî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, III, 23; Abdülâti' b. Muhammed Riyâzizâde, *Esmâ'ü'l-kütüb*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Hançî), s. 100, 104, 202; Kâtib Çelebi, *Sülemü'l-vuşûl ilâ tabakâti'l-fühûl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, vr. 90^a; *Keşfü'z-zunûn*, I, 408; II, 716, 1049, 1116, 1259, 1511, 1589-1590, 1598-1599, 1716; Şâbân-ı Şifâî, *Şifâiyye*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 621, vr. 3^a, 15^a-b; D. Slane, *Catalogue des manuscrits arabes*, Paris 1883, s. 536; *Sicill-i Osmânî*, II, 94; Osmanlı Müellifleri, III, 211-213; A. Mingana, *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the John Rylands Library Manchester*, London 1934, s. 515; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 113, 212-213; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (Kazancıgil), s. 21-25; Ahmed İshâ, *Mu'cemü'l-e'tibâ*, Beyrut 1942, s. 182-183; Brockelmann, *GAL*, II, 302; *Suppl.*, I, 743, 775; III, 326; *He'diyetü'l-ârifîn*, I, 345; Süheyl Ünver, *Hekim Konyalı Hacı Paşa*, İstanbul 1953; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 307; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IV, 101; Sarton, *Introduction*, III, 1727-1728; Bedî N. Şehsuvaroğlu, "Anadolu'da Türkçeleşme Akımı ve Türkçe İlk Tıp Eserleri", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (Tebliğler: 2. Türk Dili ve Edebiyatı)*, İstanbul 1979, s. 512-513; a.mlf., *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 29-32; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, I, 172; Şeşen, *Fihrisü mahtûâtü't-tıbbi'l-İslâmî*, s. 187-194; *Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Konya'lı Hekim Hacı Paşa Kongresi Tebliğleri* (haz. Ahmet H. Köker - Yusuf Erdoğan), Kayseri 1986; Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbet Tarihi* (nşr. İter Uzel), Ankara 1991, s. 50-51, 179-181; "Hacı Paşa", *TA*, XVIII, 280-281; "Hekim Hacıpaşa", a.e., XIX, 152; T. H., "Hâcî Paşa", *İA*, V/1, s. 28-29; J. Walsh, "Hadjji Pasha", *EI*² (Ing.), III, 45.

CEMİL AKPINAR

HACI SÂDULLAH AĞA
(1760-1808)

Türk mûsikisi bestekârı, hânende.

İstanbul'da doğdu. Babasının adı Ahmed'dir. Küçük yaşta Galata Sarayı'nda iç oğlanı olarak eğitilmek üzere seçildi. Buradaki ilk tahsilinin ardından Enderun'a alındı; Seferli ve Kilerli Koğuşu'nda eğitim gördü, mûsiki meşketti. On on bir yaşlarında girdiği Enderun'da yirmi yıldan fazla bir süre kaldıktan sonra hâmisî Vâlide

Hacı Paşa'nın *Şerhu Tavâli'ü'l-envâr fî 'ilmi'l-keîâm* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3053)

